

ФОЛЬКЛОРНІ ТРАДИЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ НАРОДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджено особливості феномену фольклорних традицій та їхній вплив на формування самобутності й самоідентифікації народу, а також їх значення в процесі збереження своєрідності національної культури в умовах світової глобалізації.

Ключові слова: фольклор, фольклорна традиція, глобалізація культури, культурна самобутність.

Исследовано особенности феномена фольклорных традиций и их влияние на формирование самобытности и самоидентификации народа, а также их значения в процессе сохранения своеобразия национальной культуры в условиях мировой глобализации.

Ключевые слова: фольклор, фольклорная традиция, глобализация культуры, культурная самобытность.

It was researched the peculiarities of phenomenon of folk traditions and their influence on the formation of national originality and identity as well as their significance in preserving cultural specificity in the globalizing world.

Key words: folklore, folk tradition, globalization of culture, cultural identity.

Нині беззаперечним є факт глобалізації всіх сфер суспільного життя. Особливого значення набуває проблема глобалізації культури, в контексті якої камінь спотикання серед науковців — власне її наслідки. Значна увага приділяється переважно негативним причинам цього процесу, таким як американізація та стандартизація суспільства, активне поширення масової культури, згасання і зникнення самобутніх національних культур, їх специфічності та цінностей тощо. Відтак актуальні питання пошуку способів збереження культурної самобутності народів і захисту від шкідливих впливів глобалізації, одним з яких є фольклорна традиція, яка, передаючись від покоління до покоління, стала скарбницею життєвого досвіду та культурної спадщини нації, важливим чинником єднання народу, його патріотизму і національного духу.

Мета статті — дослідити проблему збереження культурної самобутності народу в умовах глобалізації завдяки популяризації та розвитку фольклорної традиції як конденсату етнічної специфічності культури. Для реалізації цієї мети варто поставити такі завдання: проаналізувати поняття «фольклор» і «фольклорна традиція»; визначити сутність глобалізації культури та її наслідків; дослідити явище фольклорної традиції як засіб збереження самобутності культури народу в умовах глобалізаційних процесів.

Сучасні соціокультурні умови (глобалізація, інформатизація, урбанізація суспільства), ритм життя диктують тенденції згасання усної народної творчості, забуття різноманітних автентичних явищ народної обрядовості, звичаєвості, пісенності тощо. Відомий український фольклорист Микола Дмитренко з цього приводу стверджував, що відлучення людей від «... кришталевих джерел національної самобутності й культурного розмаїття, від усвідомлення власної причетності до унікальної культури предків створюють загрозливу ситуацію розриву духовно-культурних зв'язків між поколіннями, зниження загального рівня культури, ведуть до втрати морально-етичних норм і формують філософію песимізму, соціальної пасивності, самотності, безпорадності й безвиході (фаталізму). ... Зупинити негативні тенденції в житті людства здатна усна нематеріальна традиційна культура кожного народу за умови справжньої державної турботи про збереження, охорону, пропаганду й відродження фольклору в прийнятих для сучасності формах» [6, с. 4].

Розмаїття тлумачень поняття «фольклор» формується із середини ХІХ ст. і донині. Залежно від тенденцій розвитку фольклористики, історичних, географічних умов та духовних потреб людини, різняться акценти й у дефініції фольклору. Визначення сутності сучасного фольклору ускладнюється тим, що він усе частіше опиняється в незвичайних для нього умовах урбанізованого середовища і зазнає трансформацій своїх первісних функцій [3, с. 52].

Так, відомий російський фольклорист В. Гусев, аналізуючи генезу поняття «фольклор», стверджує, що цей термін, який виник спочатку для позначення спеціальної галузі вивчення древностей та археології, у подальшому позначав особливу науку і сам предмет дослідження. Послідовно змінювалися аспекти вивчення фольклору: археологічний, історичний, психологічний, соціологічний, етнографічний, літературознавчий. До певного моменту поступово розширювалося значення терміна — аж до всіх явищ духовної та деяких видів матеріальної культури народу, а потім виникло прагнення до обмеження цього поняття, що відбувалося в різних напрямках.

Російський учений удає помітив, що такі дві тенденції у своїх крайніх вираженнях — до максимального розширення чи до звуження терміна — існують і нині. Якщо одна з них акцентує висунення певних загальних ознак, властивих усій культурі народу в цілому, що призводить до еkleктизму, то друга, навпаки, доводить до крайньої межі диференціацію народної культури, яка штучно розриває природні зв'язки між спорідненими її формами, що спричиняє неправомірне обмеження поняття «фольклор» лише словесними творами. Якщо перша тенденція «розчиняє» фольклор в етнографії, то друга повністю занурює його у літературознавчі критерії. Жоден з поданих напрямів не відображає справжньої суті явища, що потребує спеціального детального вивчення. Слід зазначити, що другий підхід

є небезпечним, оскільки руйнує цілісність фольклору, збіднює уявлення про фольклор і призводить до його перетворення на прикладну галузь літературознавства [4, с. 20].

Не можна оминати дослідження видатного російського вченого Б. Путілова, котрий у своїй праці «Фольклор і народна культура» подає два найзагальніші визначення фольклору. Перше, — запропоноване Комітетом урядових експертів ЮНЕСКО, таке: «Фольклор (у широкому значенні, традиційна і поширена фольк-культура) — це орієнтована на певну групу й основана на традиції творчість груп та особистостей, що відображає очікування (надії) спільноти як адекватного вираження її культурної і соціальної самосвідомості. Його норми та цінності передаються усно, форми містять мову, словесність, музику, танець, ігри, міфологію, ритуали, звичаї, ремесла, архітектуру й інші види мистецтва [11, с. 18]

Б. Путілов наводить друге визначення з Четвертої північної конференції фольклорного архівознавства і документації, як альтернативу першому: фольклор — колективне, традиційне знання, створене людською творчістю та фантазією. Це знання інколи маніфестується завдяки виразним культурним формам, через які фольклор передається. Це відбувається здебільшого через слова й дії, проте навіть в артефактах, таких як: їжа, одяг, витвори мистецтва — можна знайти ідеї та символи, котрі є фольклором [11, с. 18].

У статті К. Чистова до енциклопедії «Культурологія. XX в.» зазначено, що в сучасній фольклористиці найбільший авторитет мають такі чотири основні концепції, що постійно взаємодіють, відповідно до яких фольклор — це:

1) протонародний досвід та знання, що передаються усно; передбачаються всі форми духовної культури, а за максимально розширеним тлумаченням — і деякі форми матеріальної культури; вводиться єдине соціологічне обмеження — «протонародний» та історико-культурний критерій — архаїчні форми, що панують чи функціонують як пережитки;

2) протонародна художня творчість у сучасній інтерпретації — «художня комунікація»; ця концепція дозволяє поширити використання терміна «фольклор» на сферу музичної, хореографічної, образотворчої та іншої протонародної творчості;

3) протонародна вербальна традиція; при цьому з усіх форм протонародної діяльності виокремлюються ті, що пов'язані зі словом;

4) усна традиція; це твердження дозволяє виокремити фольклор з інших вербальних форм (передусім, протиставляти його літературі) [12, с. 303-304].

Типологічні та комунікативні аспекти фольклору досліджує культуролог С. Неклюдов, особливу увагу приділяє поняттю фольклорної традиції, в якому виокремлює дві складові — процес та його результат. Це, насамперед, сукупність текстів народної культури, що

передаються усно і не належать автору або виконавцеві. Його якості зумовлені культурною монолітністю, консерватизмом ідеологічних засад та суспільних структур тих етносів, у яких вони побутують. Водночас фольклорна традиція — це ланцюжок поступових змін, кількісне накопичення яких зумовлює виникнення нової якості. Зважаючи на це, процес складання нових форм (жанрових та текстових) є продовженням у часі, початок якого складно визначити. На думку вченого, поняття «фольклорна традиція» містить мінімум чотири аспекти: «субстанційний», «структурний», «технологічний», «прагматичний». Перший визначається змістовими характеристиками (картина світу, концепти, символи, образи), другий — морфологічною організацією текстів, що його складають; третій — засобом їхньої комунікації (зберігання, передачі та відтворення інформації), четвертий — специфікою їхнього функціонування [10].

Запорукою відтворення етносу, його історичної пам'яті та збереження культурної цінності є кодування у фольклорі, подібне до передачі ДНК у генетиці. Нині фольклор існує в різноманітних іпостасях — у сільському побуті, на сцені, в різноманітних літературних, художніх, композиторських переробках тощо, а тому варто розрізняти, на думку українського етномузиколога Софії Грици, автентичний та секундарний фольклор [2, с. 209].

Автентичний фольклор — це всі види творчо-прикладної діяльності: словесна, музична, народні обряди, хореографія, народний театр, різні жанри прикладної, ручної діяльності (вишивка, різьблення по дереву, гончарство, ткацтво тощо) в їх первозданному, адекватному генетичним джерелам вигляді, будь-яких обробок — літературних, композиторських, режисерських, що функціонують у природному середовищі села або й сценічній чи виставочній репрезентації. Носієм автентичного фольклору є людина, генетично пов'язана з природним фольклорним середовищем, яка успадкувала фольклорні знання, вміння, ремесла від батьків, дідів переважно усно й адекватно передає їх наступним поколінням, для котрої фольклор — це рід занять, невід'ємний від основної виробничої діяльності. Представниками автентичної фольклорної традиції є сільські фольклорні колективи — хори, сімейні ансамблі, індивідуальні виконавці, народні майстри прикладного мистецтва, котрі суголосні названим характеристикам [2, с. 209].

Під вторинним, «секундарним», фольклором розуміємо види і жанри фольклору, видозмінені в різних обробках — словесно-музичних, хореографічних, театральних, дизайні тощо, що зберігають функції фольклорної першооснови і не переходять у форми власне професійної творчості та функціонують у будь-яких умовах села, міста. Суб'єктом вторинного фольклору є люди різних соціального походження, різних професій, для яких фольклор не є основним родом заняття, а радше аматорським: учасники самодіяльних ансамблів, любителі народних ремесел тощо [2, с. 210].

Безсумнівно, наша сучасність значно змінює існування фольклору, а саме: підвищення рівня інформованості населення, поширення радіо, телебачення, преса, Інтернет, масова популярна культура та різноманітні глобалізаційні процеси вплинули на стан і функціонування українського фольклору. Існує загроза згасання та знищення фольклорних традицій етносу. Тенденціям до нівелювання фольклорної традиції, що концентрує етнічну специфічність культури у власному її виявленні, протистоїть інша — її відновлення й збереження. Чим вищий технічний прогрес і глибший глобалізаційний процес, тим сильніше людина прагне зберегти зв'язки зі стародавніми етнофольклорними традиціями.

Планетарний статус інформаційних і глобалізаційних процесів зумовлює неминучий інтенсивний міжкультурний обмін, діалог культур, у результаті якого утворюється певне ядро загальнолюдської культури, що синтезує історичний, суспільний, культурний, релігійний досвіди різних народів та держав. Теоретично в цьому діалозі жодна з культур не повинна претендувати на пріоритет, монополію винятковості. На практиці ж сучасна глобалізація культури полягає переважно в експансії західних (передусім американських) культурних продуктів і зразків у простір інших культур, що часто оцінюється як «культурний імперіалізм». Багато національних звичаїв, ритуалів, форм поведінки, традиційних норм та цінностей, які в минулому надавали людству фольклорного й етнічного розмаїття, поступово зникають, залежно від стрімкості опанування населенням окремих країн і регіонів нових стандартів практики життєдіяльності [1, с. 60].

Відомий російський філософ В. Межуєв, аналізуючи глобалізацію культури з позитивної точки зору, стверджує, що їй властива універсальна цивілізація, яка передбачає не усунення різних культур, а вільний доступ до кожної з них. Вона урухомлює межі не між культурами, а між людьми, котрі набувають права вільно переміщатися з одного культурного простору в інший, подібно до того, як нині переїжджаємо з однієї місцевості в іншу. Універсальність цієї цивілізації полягає в тому, що вона об'єднує людей не однією спільною для всіх культурою, а правом кожного індивіда вільно обирати свою культурну ідентичність, його відкритістю, толерантністю до найрізноманітніших культур. Ученого дивує, чому деякі науковці вважають ту модель глобалізації, яка виходить не тільки з економічних, а й із культурних підстав, розуміють її як стан, за якого всі люди планети матимуть рівні можливості у своєму праві користуватися результатами будь-якої національної культури, утопією, оскільки, на його думку, нині розвиток відбувається саме в цьому напрямі [9, с. 97].

Глобалізація заперечує не наявні й давно сформовані національні культури, а можливість подальшого розвитку культури в суто національній формі. У світі глобальних трансформацій індивід, долучений до транснаціональних мереж, уже не може функціонувати в межах

тільки своєї національної культури. У результаті виникають нові локальні спільноти, розділені між собою кордонами, що не збігаються з національними, відзначає В. Межуєв. Вони об'єднують людей не за національною належністю, а за спільністю культурних уподобань. Сучасні засоби зв'язку надають людям змоги знаходити своїх культурних однодумців у всьому світі, об'єднуватися з ними за ознакою своєї не національної, а культурної спорідненості. Іншими словами, глобалізація, на думку філософа, створює не національну, а глобальну локальність, яка водночас і пов'язує людей у планетарному масштабі, і розрізняє їх, залежно від здійсненого культурного вибору [9, с. 98].

Глобалізація з усього складу національної культури вибирає тільки те, що стало цінністю для людей, котрі репрезентують найрізноманітніші культури, що набуло в певному розумінні значення загальнолюдської цінності. Культурний вибір, не обмежений місцевими та регіональними бар'єрами, стає головною умовою долучення індивіда до глобального культурного зв'язку. Право кожного на такий вибір, на нашу думку, — базова умова існування культури в глобальному масштабі. Жодна з національних культур не є зразком для інших національних культур, як не може вважатися сучасною, будучи надійно відгородженою від них. Глобалізація в царині культури — це, імовірно, не виникнення однакової та обов'язкової для всіх культури, а такий спосіб її функціонування, який надає змоги кожному мешканцеві планети використовувати блага і досягнення будь-якої національної культури [9, с. 99-100].

Отже, глобалізація культури має свої позитивні та негативні аспекти. Так, позитивним фактором є розширення культурних контактів, відкритість кордонів для культурного впливу, посилення міжкультурної комунікації, доступність інформації про культурні традиції різних народів і свобода вибору кожного індивіда обрати власну культурну належність. Серед негативних чинників науковці виокремлюють уніфікацію, стандартизацію культури, сприяння поширенню масової культури, що здатні поглинути самотутні національні культури, а, відтак, сприяти втраті культурної самобутності народу і культурному розчиненню. Пом'якшення негативних наслідків глобалізації щодо питання національної культурної ідентичності можливе через рівноправний культурний діалог у формі мистецтва, пропонує А. Коновалова, котре є унікальною формою за можливостями та засобами реалізації міжкультурного діалогу [7].

На захист розмаїття та самотутності культур стає видатний український громадський діяч Іван Дзюба, стверджуючи, що «... досі універсальні художні цінності творилися в межах національних культур і літератур, здатних — кожна — дати своє неповторне й збагачувальне бачення спільного світу людства. Досі розмаїття культур залишається джерелом творчих спроможностей людства й підставою його самоповаги. Як буде далі — залежатиме від меж і способів

розгортання процесів глобалізації, від її наслідків, від її можливої адаптації до багатокультурної реальності чи, навпаки, адаптації цієї багатокультурної реальності до глобалізації» [5, с. 28].

Будучи прихильником антиглобалістського руху, І. Дзюба вирішує поставлену проблему в глокалізації, що передбачає не тільки збереження, а й розвиток регіональних господарських, суспільно-звичаєвих, культурних потенціалів. Це надало б змоги, не протидіючи позитивним тенденціям глобалізації, зменшити її уніфікаторську дію та повноцінніше розкрити творчий потенціал усіх людських спільнот. «Адже етнічна багатоманітність із розмаїттям культур і мов — найбільший здобуток історії, і втрата його — незворотне збіднення і примітивізація життя людства, загроза його майбутньому» [5, с. 29].

Відомий український педагог В. Кремень досліджує інформаційне середовище та процеси глобалізації культури, зазначаючи, що в період високого розвитку науки й техніки, модернізації, комп'ютеризації, інформатизації суспільства людина втратила свої традиційні корені, змінила свої світогляд і діапазон інтересів. Це відбувається тому, що вищезазначені процеси зумовлюють підрив, руйнування в цілому стійкого світу традиційних зв'язків, релігійних та політичних устоїв, загальновизнаних духовних цінностей, змішання й стирання кордонів між соціальними групами. Посилюється тенденція до розмивання специфіки, неоднорідності, поліфонії, самобутності культур, багатства їх проявів, ствердження єдиних універсальних стереотипів, шаблонів, стандартів [8, с. 23–25].

Одним із засобів порятунку людства від глобалізаційних процесів та масової культури зокрема В. Кремень уважає освіту. Учений указує на те, що масова культура не здатна так стрімко призвести до деградації і духовного колапсу. Зазвичай, їй завжди протистоять певні захисні бар'єри — національні фольклорні традиції, релігія, вироблені духовні цінності, які так просто не зникають, і, звичайно, освіта. Саме остання наповнює людину духовністю та істинними цінностями, почуттям належності до своєї національної культурної традиції, спонукає її замислитися над сенсом свого існування та визначає головні обриси світу справжньої, а не масової культури. Освіта формує особистість — мислячого і відповідального творця власного життя і свідомого громадянина країни. Тільки така людина готова до змін, інновацій, сприйняття сучасного життя [8, с. 27–28].

На важливості збереження етнічної культури в глобалізаційних умовах, етнофольклорних традицій і звичаїв зокрема акцентує й український культуролог В. Шейко. Етнонаціональні звичаї та традиції є ефективним регулятором соціального поведіння і презентують особливості психології кожного народу. Через традиції кожний етнос оцінює дійсність, у традиціях відбивається його історія. Вони, забезпечуючи «зустріч поколінь», відтворюють, зберігають і омолоджують культуру. Відмова від традицій призводить до замикання

культури в собі, втрати минулого й можливостей її відновлення [13, с. 290]. Окрім традицій та звичаїв, учений приділяє увагу національній мові й етнічній самосвідомості, необхідним для повноцінного функціонування самобутньої української культури.

Отже, важливість для української культурної ситуації збереження національної самобутності й ідентичності, власної історичної традиції всупереч процесам культурної глобалізації залишається незаперечною. Для цього потрібно оберігати та розвивати етнофольклорні традиції, які є основним джерелом відродження культури етносу, захисту від негативного впливу глобалізації і формування самобутності народу. Збереження фольклорних традицій — умова уникнення занепаду й зникнення української культури та формування на їх основі сучасного українця з високими духовними цінностями.

Перспективами досліджень є подальший розгляд процесу глобалізації культури та її наслідків у контексті збереження національних особливостей світових культур і самобутності етносів.

Список літератури

1. Андрейчук Н. В. Феномен глобализации и проблема культурного разнообразия социума / Н. В. Андрейчук // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. — 2010. — Вып. 6. — С. 57–67.
2. Грица С. Трансмісія фольклорної традиції: Етномузикологічні розвідки / Софія Грица. — Київ-Тернопіль : «Астон», 2002. — 236 с.
3. Грица С. Фольклор у просторі і часі. Вибрані статті / Софія Грица. — Тернопіль : «Астон», 2000. — 228 с.
4. Гусев В. Е. Эстетика фольклора / В. Е. Гусев. — Л. : Изд-во «Наука», 1968. — 166 с.
5. Дзюба І. Глобалізація і майбутнє культури / І. Дзюба // Слово і час. — 2008. — № 9. — С. 23–30.
6. Дмитренко М. Українська фольклористика: Акценти сьогодення / Розвідки, статті / М. Дмитренко. — К. : Вид-во «Сталь», 2008. — 236 с.
7. Коновалова А. До питання модернізації української культури в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / А. Коновалова. — Режим доступу: http://www.mari.kiev.ua/2005_03_04.pdf. — Назва з екрана.
8. Кремінь В. Інформаційне середовище — криза культури чи нове буття / В. Кремінь // Вища освіта України. — 2010. — № 1. — С. 20–33.
9. Межуєв В. Діалог як спосіб міжкультурного спілкування в сучасному світі / В. Межуєв // Філософська думка. — 2011. — № 4. — С. 90–101.
10. Неклюдов С. Фольклор: типологический и коммуникативный аспекты / С. Неклюдов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ruthenia.ru/folklore/neckludov15.htm>. — Назва з екрана.
11. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура / Б. Н. Путилов. — СПб., 1994. — 239 с.
12. Чистов К. Фольклор (в культурологическом аспекте) / К. Чистов // Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.1. — СПб. : Универс. книга; ООО «Алетейя», 1998. — С. 302–306.
13. Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX — початок XXI ст.) Т. 2 / В.М. Шейко. — Х. : Основа, 2001. — 398 с.

Надійшла до редколегії 03.02.2014 р.